

D E WERKELIJKHEID LAAT ZICH NIET VERLOOCHENEN

DE BOEKEN VAN JAN BROKKEN

Liever had ik het willen verzwijgen, maar wie *entre nous*-uitspraken doet, moet er niet van opkijken als dat uitkomt. De enige onzekerheid is wannéér dat gebeurt. Bij deze dan: in de colleges literaire kritiek die ik in de afgelopen decennia als “gastcriticus” aan universiteiten mocht geven, was mijn kop van Jut vaak de schrijver Jan Brokken. Niet omdat ik hem niet aardig vind of een beroerde schrijver – integendeel. Ik voerde hem puur op om het prozaïsche van literaire kritiek te illustreren, en de noodzaak van een onbevooroordeelde geest daarbij.

Want hoe gaat dat, liefde voor literatuur doet je van bergtop naar bergtop springen, in mijn vlakke land van herkomst komt dat neer op: van Louis Couperus naar J.J. Slauerhoff, met een langdurige zijsprong naar S. Vestdijk, en zo verder, Mulischwaarts. Wie nectar te drinken krijgt, verlangt naar meer van dat goedje. Maar de praktijk is dat er wekelijks mindere goden, ten slechtste kleine krabbelaars, op je door actualiteit geregeerde bureaublad ploffen. In ons taalgebied verschijnt niet iedere zeven dagen een meesterwerk, ook al beweren de hypevolgers van wel.

In die colleges voerde ik daarom boutadegewijs Brokken op, om de ijle verwachtingen van de aspirant-critici te temperen. Ik zei: “Niemand vraagt zich af: waar blijft de nieuwe Jan Brokken?”

Om misverstanden te voorkomen: ik acht Brokken (1949) beslist geen krabbelaar. Sterker nog: wanneer ik een boek van hem lees, ben ik meestal aangenaam verrast, door de hoge kwaliteit, de soepele pen, zijn oog voor het minutieuze. Eerlijkheidshalve denk ik niet dat ik een boek van hem gelezen zou hebben als ik geen recensies had geschreven. Hoogstens had ik hem herinnerd als de journalist die eind jaren zeventig

JEROEN VULLINGS

werd in 1962 geboren in Haarlem. Studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Is redacteur en literair criticus voor *Vrij Nederland*. Werkte voordien bij *De Standaard*, de NPS en de Stichting Literaire Activiteiten Amsterdam. Publiceerde de essaybundel *Meegelokt naar een drassig veldje. Literatuur in verandering* (2003). Schrijft de biografie van H.J.A. Hofland.

in de *Haagse Post* zulke mooie schrijversinterviews publiceerde. Wat dat betreft, heb ik de *schrijver* Brokken te danken aan de *hic sunt leones*-expeditie die de literaire kritiek ten beste is, zoals ik voor de kennismaking met (de toen nog onbekende) F. Springer schatplichtig ben aan het in Nederland inmiddels helaas grotendeels opgeheven ramsjparadijs De Slegte.

Kortom, van mij mag er ieder jaar een nieuwe Brokken verschijnen. Desondanks voer ik hem in mijn relativering van het actuele literaire aanbod op, omdat hij nu eenmaal geen eenzaam, interstellair talent als Mulisch is – iets wat overigens geldt voor vijftienentwintig procent van de Nederlandstalige literatuur. Het ontbreekt hem aan gekte, kortweg. Gekte die kan resulteren in brillen – tezamen de verrassende vingerafdruk van literaire reuzen. Ik vertel Brokken daarmee vast niks nieuws, ik vermoed dat zijn voorbeeld eerst Jean Rhys was en nu Geert Mak – haalbare grootheden.

GEEN NEDERLANDSER SCHRIJVER

Waarom juist Brokken als voorbeeld gekozen? Omdat hij, eufemistisch gezegd, wel wat kán, en toch zelden op favorietenlijstjes prijkt. Omdat hij een respectabel oeuvre bijgeschreef, maar pas met de oorlogsgeschiedenis *De vergelding* doorbrak bij het grote publiek. Brokken stond in Nederland aan de wieg van het genre literaire non-fictie, en ook op het autografische en romaneske vlak staat hij zijn mannetje. Hij heeft vijftientwintig boeken op zijn naam staan en vijf daarvan adviseer ik de literatuurminnaars die slechts van literaire berg naar berg willen hopen: de roman *De blinde passagiers* en de non-fictieboeken *Jungle Rudy* (*de Verloren Wereld van Rudy Truffino*);

In het huis van de dichter; Baltische zielen (lotgevallen in Estland, Letland en Litouwen); De vergelding (een dorp in tijden van oorlog).

Maar vooral koos ik Brokken ten voorbeeld omdat Nederlandse schrijvers dan hij nauwelijks te vinden zijn. Niet het koersloze Nederland van nu, met zijn gedemocratiseerde wansmaak. Maar het Nederland van voor het doorgeschoten ik-tijdperk: degelijk; ingetogen; netjes op het brave af, behept met een fors arbeidsethos, de nestgeur van een gereformeerd verleden, en het actieve besef van een bildungsideaal. Ik wil maar zeggen: de Nederlandse identiteit bestaat, als residu van gedeelde geschiedenis en collectieve eigenschappen. Ten bewijze daarvan richt ik de priemende wijsvinger op het proza van Jan Brokken.

Hij zal vermoedelijk de Nederlandse literatuurgeschiedenis ingaan als literaire non-fictieschrijver, in een adem genoemd met Geert Mak, Frank Westerman en Annejet van der Zijl. Binnen die richting schreef hij reisverhalen, interviews, reportages, portretten, essays, autobiografisch proza, populair-geschiedkundig werk. Dat klinkt helder, maar een dergelijke genreafbakening is diffuus en daardoor arbitrair: zijn autobiografische “roman van een vriendschap” *In het huis van de dichter* (over Youri Egorov) vormt namelijk een tweeluik met de niet-fictionele, cultuurhistorische portretengalerij *Baltische zielen* – een schitterend standaardwerk. Zijn recentste boek *De vergelding* behelst een romanesk geschreven reconstructie van de verzwegen geschiedenis van het dorp Rhooon (de moord op een Duitse soldaat tijdens de Bezetting). De in Leiden geboren Brokken groeide als domineeszoon op in Rhooon, binnen zijn oeuvre was dat dorp het decor dat we, met alle overlapping van dien, terdege kennen uit zijn debuutroman *De provincie* en zijn autobiografie *Mijn kleine waanzin*.

FICTIE IS OOK ALTIJD NON-FICTIE

Fictie is bij Brokken ook altijd non-fictie, de werkelijkheid laat zich niet verloochenen. Neem zijn roman *De droevige kampioen*. De twee motto's zijn gewijd aan de plaats waar het verhaal speelt: het eiland Curaçao. Brokken citeert in dit verband Cola Debrot, die naar aanleiding van de gewelddadige rellen in 1969 schreef: “Droevig eiland droevig volk / droevig eiland in de kolk / van de maalstroom van de maalstroom / droevig eiland zonder tolk.” De eerste twee van de vijfenzeventig hoofdstukjes tonen ons Riki Marchena op het hoogtepunt van zijn roem, als de door de gehele Curaçaose bevolking toegejuichte tafeltenniskampioen, en daarna als haveloze en vervuilde “choller” (junkie) die omwille van zijn verslaving aan crack auto's wast. Zowel Marchena als zijn eiland zijn dus droevige kampioenen.

Aan *De droevige kampioen* gaat een soort waarschuwing vooraf: “De meeste feiten in dit boek zijn aan de werkelijkheid ontleend, maar *De droevige kampioen* is een roman, en alle karakters zijn zodanig weergegeven dat ze geen enkele overeenkomst

met bestaande personen vertonen, de politici Papa Godett en Miguel Pourier uitgezonderd, die onder hun eigen naam optreden.” Vermoedelijk bedoelt Brokken dat het decor waartegen het verhaal zich afspeelt – de Antillen van de laatste veertig jaar – niet als fictie afgedaan mag worden. Niet omdat dat zonde zou zijn van zijn solide documentatie, maar omdat er harde, maatschappijkritische woorden vallen over het eiland. Woorden die zijns inziens gehoord moeten worden.

Het in progressieve kringen toegejuichte geaccepteerde idee over de demografische samenstelling als een vriendelijke raciale smeltkroes blijkt een illusie. Het weegt binnen alle lagen van de bevolking juist mee of iemand een spatje lichter of donkerder is; ook

wordt groot gewicht toegekend aan wie de voorouders wel niet zijn: “Op Curaçao ontkomt niemand aan zijn afkomst.” De postkoloniale vreugde over de onafhankelijkheid wordt in retrospectief getemperd door de feiten: “Wij geloofden dat alles beter zou worden en staken onze eigen stad in brand. Wij draaiden het koloniale verleden de rug toe en schiepen zo’n gunstig fiscaal klimaat dat de blanken toestroomden. Wij zeiden dat we nou eindelijk eens onafhankelijk moesten worden en hielden overal onze hand op.” Met name de mentaliteit deugt niet in de Antilliaanse samenleving waar corruptie tot de moraallose orde van de dag behoort. De schrijver bij monde van zijn spreekbuis Riki: “Alles was hier toegestaan, indien het maar iets opleverde; het eeuwenlange kapen, roven en plunderen had de mentaliteit dermate verziekt dat iedereen uit was op het snelle gewin.”

Ook maakt Brokken gebruik van informatieve noten onder aan de pagina’s. Ze dienen om de werkelijkheidssuggestie te versterken. Zo deelt een noot met betrekking tot een personage mee: “Grootvader: dokter Capriles, de grootvader van Diane d’Oliveira, was de eerste arts op de West-Indische eilanden die geesteszieken behandelde.” Klaarblijkelijk is Brokkens verhaal toch minder fictioneel dan hij voorgaf. Ook zijn eigen

Jan Brokken, Foto Merlijn Doomernik.

hoofdpersoon moet het ontgelden: “Riki Marchena haalt hier twee gebeurtenissen door elkaar.” De historische betrouwbaarheid van de feiten – over zijn eigenlijke hoofdpersoon: Curaçao – prevaleert voor Brokken dus boven de verbeelding. Na lezing beklijft dan ook niet zozeer Riki’s parabelachtige wedervaren. Eerder vraagt *De droevige kampioen* – als een reportage van binnenuit – aandacht voor de tragische toestand van een samenleving waar al van oudsher iedereen er maar het beste voor zich probeert uit te slepen en “vuile handen er niet toe doen”. Dit is dus een roman à la Jan Brokken.

Ik speur nu in zijn oeuvre op zoek naar verscheidenheid, barsten, want zulke dissectie biedt ingangen. Maar eigenlijk doet dat nogal tegennatuurlijk aan in zijn geval. Want wat zijn werk tot een ongeforceerde eenheid smeedt, is de niet-opdringerige persoonlijke toon. Wat hij ook schrijft, of het nu zijn weergaloze schrijvers- en kunstenaarsportretten zijn, een aanklacht-in-romanvorm als *De droevige kampioen* of een neoromantische roman als *De blinde passagiers*, het komt voort uit zijn persoonlijke interesse. Hij doet kennelijk waar hij zin in heeft, volgt de uitlopers van zijn brede interesse, en dat is merkbaar in zijn onmodieuze oeuvre.

Onmodieus, ja. Zo is hij als romanschrijver een ouderwetse, realistische verteller. Die kwalificatie wordt in Nederland ten onrechte meestal als belediging opgevat; kennelijk vergeet men dan dat Guy de Maupassant ook een verteller was en dat driekwart van de Britse literatuur *literainment* is. De zeeroman *De blinde passagiers* had niet geschreven kunnen zijn zonder grote waardering voor vertellers als Johan Fabricius en Jan de Hartog. Tegelijkertijd beluister ik in die roman ook de adem van F.C. Terborgh, die trage Slauerhoff. De roman als hommage, dus. En daarmee nauw verbonden met zijn reisverhaal *Goedenavond, mrs. Rhys* en de empathisch-bewonderende kunstenaars- en schrijversportretten in de bundel *Spiegels*.

KING LEAR IN DE JUNGLE

Ik wil in de mij hier toegemeten ruimte ten laatste een lans breken voor een Brokkentitel die mij dierbaar is en nagenoeg onbekend bij het publiek: de biografische schets *Jungle Rudy*. Gelukkig is dit boek, in het kielzog van de bestseller *De vergelding*, in 2014 herdrukt. Het is 1975 en de prins-gemaal Bernhard zit achter de stuurknuppel van het vliegtuig. Zijn bestemming – en die van zijn uitgebreide gevolg – is het in de jungle van Venezuela gebouwde kampement van de uitgeweken Nederlander Rudy Truffino. De laatste is directeur van een enorm natuurreservaat. Het wordt een legendarische ontmoeting. Bernhard was meteen onder de indruk van Truffino. “Wat die man in het oerwoud heeft gepresteerd”, verklaarde hij twee dagen later tegen *Telegraaf*-journalist Stan Huygens, “grenst aan het onwaarschijnlijke.” Truffino had het daarentegen wel gehad met de koninklijke hoogheid. “Hij zat maar te drenzen (...) dat hijzelf er nog zo

jong uitzag voor zijn leeftijd en ik zo oud. Op een gegeven moment werd ik het zat. Toen zei ik tegen hem: ‘Hou nou op, joh, dat Holland is een klotelandje en hoeveel mensen hebben jullie niet om het te besturen? Terwijl dit park hier dertigduizend vierkante kilometer groot is en ik run het in mijn eentje.’ Bernhard leek even uit het veld geslagen, toen nam hij de pijp uit zijn mond en gaf zich met een hikkende lach gewonnen.”

Het is een typerende anekdote, door Brokken met smaak opgedist. Niet alleen zegt het iets over het machismo van Bernhard en de avonturier Jungle Rudy. Ook maakt het duidelijk met welke feodale normen Truffino de wereld zag en hoe dat Bernhard respect inboezemde – twee boven de burgerwet verheven aristocraten onder elkaar. Daarbij komt dat Truffino nog kon bogen op (onwettig) Oranje-bloed in zijn voorgeslacht.

Toch moest Truffino naar de andere kant van de wereld reizen en zich onthechten van alles wat hem bond aan zijn vaderland, de genoten opvoeding en het ouderlijk milieu voor hij Jungle Rudy werd. “Hij was compromisloos, in menig opzicht extreem, en kon alleen met eigenzinnige mensen overweg”, schrijft de romantische realist Brokken in dit verslag van zijn speurtocht naar Truffino. Maar Jungle Rudy was ook een groot kenner van de inheemse flora en fauna, een ontdekkingsreiziger in voorheen (voor niet-Indianen) onbekend jungletterrein – op al deze gebieden was hij een onbetwiste autoriteit.

Wás, want hij is niet meer. Zijn lot was tragisch. In volstreekte eenzaamheid aan een tumor overleden in zijn geliefde jungle. Hij was “de kluzenaar van zijn eigen dromen” geworden en had vrijwel iedereen van zich vervreemd. Zijn Nederlandse familie woonde te ver weg om hem bij te staan en zijn drie uit het huwelijk met de Oostenrijkse Gerti geboren dochters, die zijn opgevoed in de jungle te midden van de Indianen, misten, vertelt Brokken nuchter, een westerse eigenschap: tederheid. Truffino’s bestaan en vooral zijn einde hadden in een roman niet misstaan – King Lear in de jungle.

Brokken zag goed vertelmateriaal in Truffino’s leven – zijn neus daarvoor is ook een talent. Het is natuurlijk ook te mooi om waar te zijn: Truffino was afkomstig uit de vooroorlogse hogere klasse in Nederland, uit zijn milieu gestoten door zijn vaders losbandigheid en financiële fouten. Van scholen gestuurd, niet willen leren, na de oorlog naar Tunesië getrokken om daar bijna dood te gaan. Daarna trad hij als dierenverzorger in dienst bij de toenmalige dictator van de Dominicaanse Republiek, vervolgens werd hij bij een staatsgreep gearresteerd en bijna gefusilleerd. Toen kwam Venezuela, waar hij eerst als dakloze straatverkoper aan de bak kwam en vervolgens als manager van een goed lopend bedrijf. Gecrasht in de jungle, gebeten door een giftige slang, op het nippertje gered door Pemón-Indianen. De rest van zijn levensverhaal heet jungle: “De echte jungle bevond zich voor Truffino ver van het oerwoud, en als de avond viel,

las hij over Nostradamus of nachtmerrieachtige moorden in San Francisco en Los Angeles.” Veilig in de jungle, klassieke muziek en boeken binnen handbereik, zo ver mogelijk van de massa vandaan.

Maar Brokken was ook door hem gefascineerd omdat Truffino durfde waar hijzelf voor terugschrikt. Hij hoorde nergens meer thuis – in geen land, in geen tijd. *Jungle Rudy* is zowel avontuurlijk reisproza als een psychologisch portret. Maar de ware hoofdpersoon is de jungle zelf, als een plek waar de natuur sterker is dan de mens. Waar “bosmeesters” op je azen, een mierenbeet fataal kan zijn, “vampiers” op je bloed uit zijn, saurusachtige wezens rondhoppen, alleenstaande oud-SS’ers huizen en de Indianen graag dronken zijn. Foto’s staven de feiten in Brokkens meesterlijke reportage: van een aantrekkelijke verschijning werd Truffino een uitgeteerd lijk. De jungle won.

Jungle Rudy is genretechnisch buiten kijf non-fictie – de geliefde zwemrichting van de aartscalvinist Brokken. En zie, nu hij geen strijd te leveren heeft met die al te lichtzinnige romaneske geestkracht tegenover zijn geliefde feiten, komt hij los en schrijft hij paradoxaal genoeg met de schwing van de begenadigde romancier – die hij via deze omweg ook is. De werkelijkheid is hem in dit geval bont genoeg.

LITERATUUR

De boeken van Jan Brokken verschijnen bij AtlasContact. Onderstaande boeken worden in het artikel vermeld. Zie ook: www.janbrokken.nl.

De vergelding (2013)

Baltische zielen (2010)

In het huis van de dichter (2008)

Mijn kleine waanzin (2004)

Jungle Rudy (1999)

De droevige kampioen (1997)

De blinde passagiers (1995)

Spiegels (1993)

Goedenavond, mrs. Rhys (1992)

De provincie (1984)